

ДІЯЛЬНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МОРСЬКОГО ПРОФІЛЮ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Олександр ЧОРНИЙ (Кіровоград)

У роботі проаналізовано історіографію діяльності навчальних закладів морського профілю на півдні України в останній чверті XVIII – на початку XX століття.

In the article analysed historiography of activity educational establishments of marine type south Ukraine in the last quarter of XVIII – beginning of XX centuries.

Діяльність Чорноморських морських навчальних закладів останньої чверті XVIII – початку XX століття й досі залишається малодослідженою у вітчизняній історичній науці. Лише вузькому колу істориків та краєзнавців відомо, що в окреслений період в Україні діяло більше 20 навчальних закладів, орієнтованих на підготовку моряків для військового та комерційного флоту на Чорному морі.

Історія морехідної освіти й навчальних закладів морського профілю України окресленого періоду цікавила вчених ще з початку XIX ст. Відповідно у вивченні цієї проблематики умовно можна виділити три етапи: дореволюційний, радянський та пострадянський.

Перший етап – дореволюційний – найтриваліший у часі, охоплює період наукового розгляду проблеми від початку XIX ст. – до 1917 р. Саме в цей період відбувається започаткування дослідження морської освіти. 1815 року виходить узагальнювальна праця з історії Росії „Статистическое описание Российской империи в теперешнем её состоянии с общим обозрением Европы в статистическом виде,” автор Є.Зябловський. У III частині роботи, характеризуючи систему освіти імперії, дослідник наводить факт існування деяких морських училищ на півдні України та подає дати їхнього заснування, посиляючись на положення або укази про відкриття того чи іншого навчального закладу, підписані імператором.

Згодом до цієї тематики звертався А.Скальковський у дослідженні „Хронологическое обозрение истории Новороссийского края,” що вийшла двома частинами в Одесі в 30-х роках XIX ст. Як серйозний науковець і сучасник більшості морських училищ, що діяли на півдні України, А.Скальковський у своїй праці зафіксував структуру системи підготовки спеціалістів для флоту першої третини XIX ст. Зокрема, автор подав час і місце відкриття більшості морських училищ, їхню внутрішню організацію,

кількість слухачів, а також відзначив факт підготовки корабельних майстрів у середовищі адміралтейських поселенців. А.Скальковський як провідний і знаний історик Південної України на тривалий час заклав традицію у дослідженні історії морехідної освіти України. Вона була доволі простою – всі автори, що торкалися цієї проблематики, констатували факт існування морських навчальних закладів на півдні України, відзначаючи час і місце їхнього відкриття. Така тенденція у науковому вивченні теми простежується до початку 70-х років XIX ст.

На доказ цієї тези можемо навести роботи науковців Одеського товариства історії та старожитностей В.Лялікова „Исторический и статистический взгляд на успех умственного образования в Новороссийском крае” та І.Міхневича „Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии” в яких з-поміж інших навчальних закладів фігурують і морські училища України останньої чверті XVIII – початку XIX століття. Обидва дослідники згадують діяльність на півдні України Херсонського морського кадетського корпусу – першого морського навчального закладу, відзначаючи, що пізніше на його базі були відкриті Чорноморське штурманське училище та училище корабельної архітектури.

1848 року Морським міністерством було засновано журнал „Морской сборник,” покликаний нести додаткові знання для морських офіцерів. Видання мало стати незамінним для вдосконалення їхніх знань і навиків. Окремою рубрикою кожного номера була історія флоту, морської техніки та навчальних закладів морського профілю.

У 50-х роках у згаданому журналі з’являються статті А.Соколова [1], Д.Толстого [2] та А.Вейнберга [3], котрі стосуються окресленої теми. Зокрема, праця А.Соколова розкриває життєвий шлях П.Г.Суворова, який тривалий час був викладачем Херсонського морського кадетського корпусу та Чорноморського штурманського училища в Миколаєві.

Нарис Д.Толстого торкається устрою морських навчальних закладів Російської імперії. Автор простежує роль Адміралтейств-Колегії та Морського міністерства в справі управління та фінансування морських училищ та шкіл Південної України, а також ставить питання їхнього правового статусу кінця XVIII – початку XIX ст.

На особливу увагу заслуговує стаття А.Вейнберга, що стосується роботи Херсонського училища торговельного мореплавання в 30 – 50-х роках XIX ст. Дослідження торкається труднощів становлення та розвитку згаданого закладу. Робота виконана сучасником училища, а тому допомагає з’ясувати труднощі, котрі переживав навчальний заклад на початковому етапі свого існування, а також встановити причини, що ускладнювали його роботу. Автор критично підходить до розгляду навчальних програм, а також методів та

принципів організації освітнього процесу в училищі. Серед причин, що гальмували якісне набуття знань слухачами, Вейнберг виділяє недостатнє фінансування, завантаженість програм та відсутність кваліфікованих викладачів.

На початку 70-х років XIX ст. розпочинається відновлення флоту на Чорному морі, який свого часу перестав існувати внаслідок підписання Паризького трактату 1856 року. Разом з тим на півдні України відроджуються й навчальні заклади Морського відомства. З огляду на це, серед чиновників міністерства, провідних флотських істориків, морських офіцерів та інженерів проводилася відкрита дискусія з приводу відновлення морських навчальних закладів на півдні України на основі передових на той час освітніх технологій. Результати обговорення публікувалися у Морському збірнику, а також виходили окремими брошурами. Саме з цього часу дослідження з історії морських навчальних закладів втрачають ознаки описовості й фактографічності та набувають характеру усвідомленого викладу матеріалу на основі наукового аналізу.

Впродовж першої половини 70-х років з'являються статті й окремі праці В.Чужбинського [4], А.Асланбегова [5], В.Головачова [6], що стосуються розвитку системи управління морськими училищами та діяльності на півдні України адмірала О.С.Грейга в розбудові мережі морських навчальних закладів. Автори доходять висновків, що високих результатів у підготовці морських офіцерів було досягнуто саме в роки командування Чорноморським флотом і портами О.С.Грейгом, при цьому відзначають його роль у поширенні ланкастерських методів навчання.

Першою спробою показати загальну структуру системи підготовки моряків та офіцерів в епоху вітрильних суден й окреслити коло проблем, що стосувалися навчальних закладів морського профілю в умовах побудови парового броненосного флоту, визначається стаття Л.Ілляшевича „Образование специалистов во флоте [7].” Дослідник виділив головні складові системи морської освіти імперії, до яких відніс спеціалізоване теоретичне й практичне навчання в училищах та школах, а також бойову підготовку моряків під час служби на флоті. Основними ж проблемами, котрі переживав кожен навчальний заклад в умовах побудови флоту нового покоління, автор вважав становий підхід при наборі слухачів, слабкий рівень універсалізації у навчанні майбутніх спеціалістів, а також відсутність чітких і збалансованих навчальних програм.

У цей же час з'являється праця П.Короленка з історії Чорноморського козачого війська [8], автор оперує фактами, що й сьогодні залишаються маловідомими. Він зазначає, що перші флотилії, котрі поклали початок морським силам на Чорному морі, були сформовані із запорізьких, а згодом

чорноморських козаків, які несли варту чорноморського узбережжя та забезпечували можливість побудови великих кораблів на верфях у Херсоні та на Збуріївському лимані Дніпра. Інакше кажучи, дослідник ще в останній чверті ХІХ ст. стверджував, що особовий склад Чорноморського флоту ще з початку його побудови комплектувався значною мірою вихідцями з українських земель.

Спробами відновити історію морських навчальних закладів імперії можна вважати роботи А.Небольсина [9], К.Скальковського [10], М.Коргуєва [11] та М.Левицького [12], що вийшли друком у 80-х – на початку 90-х років ХІХ ст. Дослідження А.Небольсина та К.Скальковського стосуються питань підготовки моряків для комерційного флоту, обидва автори торкаються питань реформування торговельно-морехідної освіти впродовж 60 – 80-х років. В основі їхніх праць лежить солідна джерельна база й дані статистики, що розкривають діяльність навчальних закладів означеного профілю. Цінність досліджень полягає у тому, що вони зроблені не лише сучасниками епохи, а й активними учасниками заходів, пов'язаних із реформуванням галузі. Автори стисло описали передумови проведення реформи, вказали її позитивні та негативні сторони, а також фрагментарно розглянули процес формування нової системи торговельно-морехідних класів і шкіл.

Праці М.Коргуєва та М.Левицького стосуються навчальних закладів усієї імперії, що готували штурманів та артилеристів для військово-морського флоту. Дослідження згаданих науковців характеризуються критичним підходом у висвітленні діяльності морських училищ, рот та екіпажів в епоху вітрильного флоту. Навчальні заклади розглядаються ними як центри підготовки вірних російському самодержавству офіцерів і матросів. Автори відзначають слабкий рівень універсальності морських училищ і шкіл, орієнтованих на підготовку командного складу флоту. Стаття М.Коргуєва з історії Корпусу чужоземних одновірців охоплює факти, які дозволяють із більшою впевненістю стверджувати, що частина цього училища 1783 року була переведена до Херсона для створення морського кадетського корпусу.

Водночас з'являються наукові праці, що розкривають загальну історію Чорноморського флоту та окремі аспекти, що стосуються його побудови й зростання впродовж останньої чверті ХVІІІ – початку ХІХ ст. До цих досліджень можна віднести монографії Ф.Веселаго „История русского флота” та Д.Багалія „Колонизация Новороссийского края и его первые шаги на пути культуры.”

У 90-х роках свій внесок у розробку проблеми зробив науковий співробітник Таврійської археографічної комісії П.Іванов [13]. Маючи широкий доступ до джерел з історії Південної України, він звернув увагу на роботу керівника Чорноморського адміралтейського управління графа

М.С.Мордвинова щодо реорганізації та розбудови Херсонського морського кадетського корпусу на початку 90-х років XVIII ст. Не оминув увагою дослідник і діяльність самого управління щодо комплектування та підготовки особового складу для флоту на Чорному морі. Інше дослідження П.Іванова стосується заселення адміралтейських поселень у Причорномор'ї, котрі тривалий час слугували осередками підготовки робітників для корабельних верфей Херсона й Миколаєва. Провідною думкою праці є те, що значний внесок у побудову Чорноморського флоту наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. зробили майстри, які були вихідцями з українських земель.

Початок XX ст. знаменувався появою наукових праць, у яких дослідники спробували показати історію та визначити місце Чорноморських морських училищ і шкіл у загальноімперській системі підготовки спеціалістів для флоту. 1900 року вийшла друком стаття військового історика, дослідника історії флоту С.Огороднікова „Из прошлого. Первые Черноморские училища [14],” в якій автор вперше на науковому рівні, залучаючи архівні матеріали, спробував комплексно відтворити діяльність морських навчальних закладів Південної України в епоху вітрильного флоту. С.Огородніковим згадані всі училища та школи, фрагментарно показано історію їхньої появи та розвитку, а також відзначено їхню провідну роль у підготовці моряків для флоту на Чорному морі. Окремо автор розкриває особливості навчання старшого і молодшого командного складів флоту та наголошує на відмінності управління навчальними закладами до і після підпорядкування Чорноморського Адміралтейського управління Морському міністерству. Поряд з тим робота містить ряд недоліків: неточне датування часу появи деяких навчальних закладів, інтерпретація фактів на користь прогресивної ролі російського самодержавства в підготовці офіцерів та матросів і т.д. Взагалі ж робота багата фактографічним матеріалом, який дає змогу їй не втрачати актуальності й сьогодні.

Діяльність Чорноморських морських училищ С.Огородніков згадує і в історичному нарисі, присвяченому 100-річчю Морського міністерства Росії. Матеріали, що потрапили до цього видання, повністю дублюють попередній доробок вченого.

Варто охарактеризувати й фундаментальне дослідження Д.Афанасьєва [15] з історії Чорноморського флоту. В роботі автор цитує рідкісні документи, що стосуються діяльності Херсонського морського кадетського корпусу, який розглядається автором як вище й провідне училище, орієнтоване на забезпечення командного складу для морських сил на Чорному морі. Дослідник показує позитивну роль адміралів – головнокомандувачів Чорноморського флоту І.І. де Траверсе та О.С.Грейга в поширенні мережі морських училищ на півдні України та сприяння їхній роботі в умовах

протидії чиновників Морського міністерства. Безумовно, дослідження С.Огороднікова та Д.Афанасьєва можна сміливо вважати першими серйозними працями, у яких розглядається історія морських училищ і шкіл, що діяли в Україні.

Напередодні Першої світової війни вийшла друком робота В.Виноградова „Торгово-мореходное образование в России,” в якій дослідник простежує розвиток системи навчальних закладів з підготовки спеціалістів для комерційного флоту впродовж другої половини ХІХ ст. У дослідженні, хоч і фрагментарно, було розглянуто процес формування системи морехідних класів, училищ і шкіл цього спрямування на півдні України. Значний акцент автор робить на вивченні політики уряду, відповідних міністерств і відомств стосовно формування системи торговельно-морехідних навчальних закладів та управління ними. Автор зазначає, що досліджуваний ним період характеризується постійним пошуком найоптимальнішої моделі системи підготовки моряків для комерційного флоту.

Після революційних подій 1917 – 1920 рр. розпочинається новий, радянський етап у вивченні історії морських навчальних закладів окресленого періоду, який охоплює 20-і – початок 90-х років ХХ ст. Питання, що стосуються поставленої проблеми, не досліджувалися радянською історіографією 20-х – 40-х років. Лише як факт згадувалося те чи інше училище або корпус у тому разі коли йшлося про відомих випускників, життя яких було пов'язане з революційною роботою. Такий стан речей можна пов'язати із заідеологізованістю політичної системи, пануванням єдиних штампів в оцінці подій та явищ дореволюційної історії, а також новими завданнями, котрі ставило радянське керівництво при підготовці моряків. У 20-х – 30-х роках лише були перевидані дослідження Д.Багалія та Ф.Веселаго, про які вже йшлося вище, а 1940 року з'явилася праця О.П.Шершова „К истории военного кораблестроения”. Дослідження присвячене розбудові флоту на Чорному морі та системі підготовки корабельних майстрів. Автор відзначає, що, окрім спеціалізованих училищ, здобути необхідні знання майбутні робітники верфей могли в середовищі майстрів адміралтейських поселень за принципом „роби, як я”.

Післявоєнна радянська історична наука збагатилася працями з історії Південної України, які порушуюють проблему освоєння Північного Причорномор'я, побудови флоту й розвитку освіти в регіоні наприкінці ХVІІІ – ХІХ століття [16].

Разом з тим на більш якісний рівень виходить вивчення історії збройних сил та військової науки. 1958 року з'явилася перша монографія військового історика Л.Безкровного „История русской армии и флота в ХVІІІ веке”. Дослідження написане на основі солідної джерельної бази та архівних

матеріалів. З-поміж інших проблем у роботі автор торкається й питання підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні. Згадуючи діяльність Херсонського морського кадетського корпусу, Л.Безкровний подає дату його заснування – 1786 рік, але вона є неточною, оскільки корпус почав працювати 1783 року. Поряд з тим, характеризуючи організацію навчального процесу в морських училищах та школах, а також їхню роль у підготовці особового складу для флоту, автор більше уваги приділяє навчальним закладам, що діяли на території нинішньої Росії, вказуючи на їхнє виняткове значення в комплектуванні флотів імперії. Такою ж тенденцією визначаються й дві інші роботи дослідника, що з'явилися у 70 – 80-х роках [17].

Вслід за працею Л.Г.Безкровного виходить дослідження М.І.Барбашева „К истории мореходного образования в России [18]”, яке має методичне значення при вивченні окремих аспектів окресленої проблематики. Робота стала першою спробою широкого вивчення системи військово-морської і торговельно-морехідної освіти XVIII – XIX ст. У дослідженні порушуються питання, пов'язані зі становленням мережі морських навчальних закладів у Російській імперії та організацією навчального процесу в них. Автор, торкаючись питань підготовки морських офіцерів, традиційно будує роботу на фактах з історії Морського кадетського корпусу та Балтійських морських училищ, приділяючи менше уваги військово-морським навчальним закладам Чорноморського флоту, але при цьому все ж відзначає їхню роль у комплектуванні особового складу морських сил на Чорному морі, чого раніше дослідники не робили. Сильною стороною наукового твору М.І.Барбашева є виклад дослідником історії діяльності торговельно-морехідних училищ, шкіл та класів. У цьому питанні навпаки, автор більше уваги приділяє навчальним закладам, які готували спеціалістів для комерційного флоту на півдні України. Зокрема, він показує процес становлення торговельно-морехідної освіти на українських землях, починаючи з 1834 р., вказує на його особливості, недоліки та переваги. Поряд з тим автор детально розкриває реформи 60-х та 90-х років XIX ст., які були проведені в системі шкіл та училищ торговельного мореплавання. Саме цим аспектом і визначається цінність дослідження.

Робітникам суднобудівних верфей присвячена праця І.Бакланової [19]. Значну увагу авторка приділяє поселенням, що виконували повинність на користь Чорноморського адміралтейства, вказуючи на особливості підготовки флотських столярів, слюсарів, конопатників та інших спеціалістів у середовищі поселенців. Також дослідниця наголошує, що, окрім адміралтейських поселень, набути необхідні знання корабельного майстра було можливо, працюючи у так званих флотських робітничих екіпажах.

У 70-х роках у науковій періодиці з'являються статті О.Кисельова та О.Удода [20], які стосуються історії освітніх процесів в Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст. Зокрема, авторами розкрито умови, за яких проходило становлення навчальних закладів з підготовки спеціалістів для флоту, берегових та санітарних служб морського відомства, а також відзначено особливості їхньої роботи.

1973 року в Москві вийшло прекрасне дослідження за редакцією кандидата педагогічних наук М.Ф.Шабаєвої „Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII – первая половина XIX в.” Окремий розділ видання присвячено розвитку шкільної та професійної освіти України, в якому розкрито діяльність Херсонського училища торговельного мореплавання на початковому етапі його існування. У праці приділено значну увагу політиці російського уряду щодо питання розвитку професійної освіти на українських землях, у тому числі й стосовно відкриття училища для комерційного флоту в Херсоні.

Своєрідний внесок у вивчення проблеми зробили краєзнавці Херсона та Миколаєва у 80-х роках. Варто відзначити дослідження В.Атаманюка та О.Венденка [21], І.Авербух [22], Ю.Крючкова [23], А.Малярчука [24], зміст яких розкриває окремі аспекти роботи морських училищ, морехідних та портово-ремісничих шкіл. Загальною тезою, характерною для робіт краєзнавців, є твердження, що навчальні заклади морського профілю на півдні України в XIX ст. виконували роль не лише освітніх, а й культурних центрів.

Поряд із краєзнавцями деякі аспекти, що так чи інакше торкаються морської освіти в Україні, досліджувалися й професійними істориками-науковцями. Проблемі побудови міст на півдні України та в Криму присвячені статті В.Тимофієнка та С.Венюкової [25]. Особливу цінність згаданих робіт становлять висновки, яких доходять автори, а саме: портові міста, що з'являлися в Північному Причорномор'ї, планувалися не лише як центри суднобудування, морські бази й порти Чорноморського флоту, а й як осередки поширення військово-морської освіти в регіоні.

При вивченні проблеми на особливу увагу заслуговує монографія В.Борисенка „Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст.”, що вийшла друком 1986 року у Києві. Хоч хронологічно дослідження охоплює більш ранній період, але для нас його цінність визначається тим, що автор на основі численних джерел довів, що у Україні у другій половині XVII ст. будівництво козацьких суден і човнів було на значно вищому рівні, ніж у Московському царстві, а майстри з України їздили до Московії будувати кораблі. Важливість такого висновку

беззаперечна, оскільки дає змогу впевнено твердити, що флот на Чорному морі будувався значною мірою завдяки майстрам з України, а також дає право говорити про початки морської освіти в Україні задовго до появи на її теренах навчальних закладів російської системи підготовки спеціалістів для морського флоту.

Власне цією роботою ми завершуємо огляд радянської історіографії. Варто відзначити, що за часів Радянського Союзу навчальні заклади з підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні заявленого періоду не стали предметом наукового вивчення. Понад те, про них як факт вітчизняної історії ми не побачимо повідомлень навіть у радянських військово-морських словниках та енциклопедіях.

З проголошенням незалежності України й розпадом Радянського Союзу розпочався третій, пострадянський, етап у вивченні історії морських навчальних закладів, котрий триває донині.

Дослідження проблеми та отримання результатів у першій половині 90-х років могло стати серйозним аргументом української сторони в українсько-російських переговорах, що стосувалися питань, кому належить Чорноморський флот з військово-морськими базами та як його розділити. Але в цей час ситуація у вивченні морської освіти України не поліпшилася.

1994 року з'явилася стаття А.Смірнова [26], присвячена адміністративній роботі Г.О.Потьомкіна-Таврійського на півдні України та його ролі у побудові Чорноморського флоту. Робота підтверджена численними джерелами, має логічну побудову та багатий фактографічний матеріал. Автор вперше вводить до наукового обігу факти, що розкривають участь корабельних майстрів с.Мошни (нині Черкаська обл.) та урочища Чута (нині Кіровоградська обл.) у побудові бойового флоту й підготовці кваліфікованих корабелів.

У цей же час у Росії вийшло довідкове видання М.Березовського „Русский императорский флот (1696 – 1917 гг.)”. У невеличких повідомленнях натрапляємо на інформацію і про морські навчальні заклади, що діяли в Україні. Повідомлення охоплюють відомості про відкриття того чи іншого училища чи школи та містять коротку характеристику їхньої діяльності. Більшість нарисів не спираються на джерела, разом з тим вони написані відповідно до традицій і висновків, закладених попередніми дослідниками в дореволюційний і радянський час.

Пошвавлення в дослідженні морської освіти України припадає на другу половину 90-х років. Своєрідним проривом у вивченні проблематики є колективна праця краєзнавців з Миколаєва „Освіта на Миколаївщині у ХІХ – ХХ ст.” за редакцією І.Павлика, що вийшла друком 1997 року. В дослідженні

окремим розділом подано історію діяльності в Миколаєві навчальних закладів Морського відомства, яку підготував О.Білюк. Описово автор наводить маловідомі факти, дати, довідки про кількість слухачів у навчальних закладах, а також про відомих випускників. Вадою праці є відсутність посилань на джерело, звідки взятий той чи інший факт, що може викликати сумніви у науковців щодо достовірності викладеного.

Наприкінці 90-х років у науковій літературі з'явилася стаття В.Крутікова [27], в якій дослідник торкнувся питання становлення броненосного флоту на Чорному морі. Висновки, яких доходить автор, дозволяють визначити, як процеси з відбудови Чорноморського флоту в 70 – 80-х роках ХІХ ст. впливали на відродження та розвиток нової системи навчальних закладів Морського відомства в Україні.

З початком нового тисячоліття значно активізувалася робота краєзнавців з вивчення регіональної історії Південної України. Результатом цього стала поява ряду досліджень, у яких розкривається й історія морської освіти. Говорячи про краєзнавчі дослідження, не можна не згадати нарис О.Ковальнової та В.Чистова з історії культури Південного Прибужжя [28], в якому автори звертаються і до проблеми діяльності в Миколаєві морських училищ та шкіл. Але все викладене з історії морської освіти на півдні України багато в чому дублює роботу „Освіта на Миколаївщині...”, деякі абзаци цитовані дослівно. Так, як і щойно згадана монографія, нарис О.Ковальнової та В.Чистова з досліджуваної нами проблематики не містить посилань на джерела та літературу.

Також серед краєзнавців Херсонщини та Криму варто згадати роботи Л.Левченко, К.Чорної, П.Лящука, А.Ходаковського та А.Фоміна. У статті завідуючої Державним архівом Миколаївської області Л.Левченко [29] вивчено роботу Миколаївського військового губернатора І.І. де Траверсе, заслугою якого є відкриття у Миколаєві училища флотських юнг, що й зазначає у своєму доробку автор. Діяльність у Херсоні училища торговельного мореплавання розкривають у своїх невеличких нарисах К.Чорна [30], А.Ходаковський та А.Фомін [31]. Цікавою є робота севастопольського краєзнавця П.Лящука, що стосується національного складу Чорноморського флоту середини ХІХ ст. Автор відзначає, що більшість моряків були вихідцями з південних українських губерній та пройшли підготовку в морських навчальних закладах Миколаєва та Севастополя.

Вивченням історії морської освіти в Російській Федерації займаються А.Манько, М.Скрицький, В.Королук, Ю.Фомін, М.Кичігін, роботи яких часто трапляються на шпальтах журналу „Морской флот”. Більшість авторів мають наукові звання і є викладачами морських навчальних закладів.

Характерною особливістю їхніх робіт є звеличення ролі Петербурзького морського кадетського корпусу та навчальних закладів морського профілю, що діяли в Кронштадті, готуючи моряків для „обоих флотів імперії” [32]. Необ’єктивним підходом дослідників відзначається і вивчення історії морехідних класів, які здійснювали підготовку спеціалістів для комерційного флоту. Морські класи, що діяли в містах Південної України, російська історіографія вивчає як морехідні навчальні заклади Росії [33].

Завершуючи історіографічний огляд проблеми, слід згадати колективну монографію „Военно-морское образование России” петербурзьких дослідників В.Єрьоміна, М.Закоріна, В.Кобзєва та М.Махрова, що вийшла друком 2000 року. Праця охоплює історію морської освіти Росії XVIII – XX ст. Характеризуючи комплектування Балтійського та Чорноморського флотів спеціалістами, автори не звернули уваги на той факт, що навчальні заклади морського відомства діяли не лише в Кронштадті та Петербурзі, а й у Херсоні, Миколаєві та Севастополі. При цьому сильною стороною дослідження є ґрунтовний виклад питань, що стосуються механізмів управління й фінансування морських училищ і шкіл впродовж окресленого періоду.

Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що окремі аспекти історії морської освіти України досліджувалися істориками та краєзнавцями, але узагальнювальної картини з відтворенням питань, які стосуються підготовки спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX ст., не було створено.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Соколов А. Прохор Игнатьевич Суворов. Учитель Морского корпуса и Штурманского училища в Николаеве (из дел Николаевского портового архива) // Морской сборник. – 1856. – № 10. – С. 29 – 33.
2. Толстой Д. О первоначальном учреждении и последовательных изменениях в устройстве Адмиралтейств-Коллегии // Морской сборник. – 1856. – № 6. – С. 203 – 227.
3. Вейнберг А. Несколько слов о Херсонском училище торгового мореплавания // Морской сборник. – 1857. – № 6. – С. 296 – 304.
4. Чужбинский В. Историческое обозрение устройства управления морским ведомством в России // Морской сборник. – 1870. – № 4. – С. 1 – 18.
5. Асланбегов А.Б. Адмирал Алексей Самуилович Грейг // Морской сборник. – 1873. – № 3. – С. 1 – 149.
6. Головачев В.Ф. История Севастополя как русского порта. – СПб., 1872. – 272 с.
7. Илляшевич Л. Образование специалистов во флоте // Морской сборник. – 1875. – № 7. – С. 65 – 91.
8. Короленко П. Черноморские казаки. Исторический очерк в 2 томах. – К., 1877. – Т. 1. – 212 +76 с.

9. Небольсин А.Г. Историко-статистический очерк общего и специального образования в России. – СПб.: Тип. В.Киргибаума, 1883. – 258 с.
10. Скальковский К. Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях. – СПб., 1887. – 554 с.
11. Коргуев Н. Штурмана русского военного флота (1696 – 1885) // Морской сборник. – 1886. – № 2. – С. 1 – 29; 1886. – № 3. – С. 37 – 68; Коргуев Н. Корпус чужестранных единоверцев // Морской сборник. – 1897. – № 7. – С. 155 – 170.
12. Левицкий М. Артиллеристы русского флота // Морской сборник. – 1886. – № 11. – С. 95 – 131.
13. Иванов П.А. Очерк деятельности на Юге России адмирала графа Н.С. Мордвинова / Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1895. – № 23. – С. 24 – 71; Иванов П. Переселение заштатных церковников в Новороссию при Екатерине II // Киевская старина. – 1891. – № 5. – С. 288 – 297.
14. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. – 1900. – № 12. – С. 87 – 105.
15. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 гг. // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 193 – 262; Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1816 по 1853 гг. // Русский архив. – 1902. – № 3. – С. 369 – 459.
16. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. – М., 1959. – 276 с.; Апанович О. Запорозьке військо як складова частина російської армії в другій половині XVIII століття / Наукові записки Інституту історії. – К., 1953. – Т. 5. – С. 109 – 136; Никульченков К.И. Адмирал Лазарев. – М.: Воениздат МО СССР, 1956. – 200 с.; Палкин Б.Н. Первая медицинская школа на Украине // Врачебное дело. – 1953. – № 1. – С. 82 – 83.
17. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX в. – М., 1973. – 616 с.; Бескровный Л.Г. Армия и флот России в начале XX в. – М., 1986. – 237 с.
18. Барбашев Н.И. К истории мореходного образования в России. – М., 1959. – 217 с.
19. Бакланова И.А. Рабочие судостроители России в XIX веке. – М. – Л.: Изд. АН СССР, 1959. – 240 с.
20. Киселев А. Деятельность Д.С. Самойловича на Николаевщине // Врачебное дело. – 1967. – № 10. – С. 108 – 109; Удод О.П. Середня та вища освіта на Україні (кінець XVIII – I пол. XIX ст.) // УІЖ. – 1970. – № 6. – С. 84 – 91.
21. Атаманюк В., Венденко О. Училищу полтора века // Морской флот. – 1984. – № 11. – С. 24 – 26.
22. Авербух Е.С. Девичье училище / Україна південна. – 1994. – 24 листопада. – С. 8.
23. Крючков Ю.С. Начальник артиллерии Черноморского флота // Вечерний Николаев. – 2001. – 20 декабря. – С. 4.; Крючков Ю.С. Алексей Самуилович Грейг. – М.: Наука, 1984. – 104 с.
24. Малярчук А.А. Верфь на Ингуле. – Л., 1989. – 408 с.
25. Тимофієнко В.І. З історії заснування міст на півдні України // УІЖ. – 1982. – № 10. – С. 102 – 105; Венюкова С.В. Из истории возникновения Севастополя // Вопросы истории. – 1985. – № 4. – С. 186 – 188.
26. Смирнов А.А. Во главе строительства Черноморского флота // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 7. – С. 73 – 78.
27. Крутіков В.В. З історії створення броненосного флоту на Чорному морі / Південна Україна у XVIII – XIX ст. – 1998. – Вип. 3. – С. 142 – 149.
28. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. – Николаев, 2000. – Т. 1. – 252 с.
29. Левченко Л.Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // УІЖ. – 2000. – № 6. – С. 94 – 101.

30. Чорна К.Д. З історії становлення морехідної освіти в Херсоні // Морська держава. – 2005. – № 5. – С. 52 – 54.
31. Ходаковский А., Фомин А. Старейшее в Украине // Морской флот. – 2004. – № 5. – С. 38 – 41.
32. Манько А. Морской кадетский корпус // Морской флот. – 2000. – № 5 – 6. – С. 36 – 38; Фомин Ю. У истоков русского мореходного образования // Морской флот. – 1997. – № 3. – С. 23 – 24.
33. Кичигин М. Мореходные классы России // Морской флот. – 1997. – № 12. – С. 45 – 47.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Чорний Олександр Васильович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблема становлення і розвитку морської освіти на півдні України наприкінці XVIII – на початку XX ст., історія Чорноморського флоту.